

Analysis of the Indicators of Achieving Educational and Pedagogical Justice from the Perspective of the Supreme Leader

Aliyyeh Rezadad¹, Fatemeh Majidi², Masoumeh Kiani³

¹ Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran
(Corresponding author). a.rezadad@cfu.ac.ir

² Bachelor student, Department of Experimental Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran. Ftm.majidi81@gmail.com

³ Bachelor student, Department of Experimental Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran. sciencekiyani@gmail.com

Abstract

One of the most significant subsets and manifestations of justice is the discussion of justice within the educational system and the distribution of educational resources and opportunities. Educational justice, according to the Constitution, is recognized as a universal right, need, and opportunity, and the Islamic Republic of Iran is obligated to provide it within the framework of the law. According to the Fundamental Transformation Document of Education, justice is realized in educational environments when learners can achieve the various objectives of different educational domains. In this context, the aim of the present study is to explore the strategies for achieving educational justice as articulated in the statements of the Supreme Leader, with a particular focus on his emphasis on justice. Furthermore, the status of educational justice indicators following the Islamic Revolution is elucidated. In this research, using the method of inductive qualitative content analysis, the overarching and foundational themes were identified, and within each overarching theme, statistical information was provided to explain the progress of the current system. Overall, the indicators of educational and pedagogical justice from the Supreme Leader's perspective encompass four overarching themes and twenty-two foundational themes. The overarching themes identified include: accessibility of educational opportunities for all, enhancement of educational facilities, attention to talents and interests, and the elimination of gender discrimination. The most important foundational themes include: equitable distribution of educational opportunities, expansion of knowledge dissemination, improvement of school quality, fair and rational allocation of resources, strengthening of public schools, no distinction between girls and boys in education, attention to elites, and planning for diverse talents.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Education, Educational justice, Students, Teachers, Educational system, Education and training.

Received: 2024/04/05 ; Revised: 2024/05/15 ; Accepted: 2024/06/17 ; Published online: 2024/09/23

Cite this article: Rezadad, A., Majidi, F. & Kiani, M. (2024). Analysis of the Indicators of Achieving Educational and Pedagogical Justice from the Perspective of the Supreme Leader. *Research Quarterly of Islamic Education and Training*, 5(3), p. 65-88. <https://doi.org/10.22034/riet.2024.16248.1248>

Publisher: Farhangian University

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Article type: Research Article

تحلیل شاخصه‌های تحقق عدالت آموزشی و تربیتی از دیدگاه مقام معظم رهبری

علیه رضاداد^۱، فاطمه مجیدی^۲، معصومه کیانی^۳

^۱ گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
a.rezadad@cfu.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی، گروه آموزش علوم تجربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.
Ftm.majidi81@gmail.com

^۳ دانشجوی کارشناسی، گروه آموزش علوم تجربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.
sciencekiyani@gmail.com

چکیده

یکی از مهم‌ترین زیرمجموعه‌ها و مصادیق عدالت، بحث عدالت در نظام تعلیم و تربیت و چگونگی توزیع امکانات و فرصت‌های آموزشی است. عدالت آموزشی براساس قانون اساسی به عنوان یک فرصت، حق و نیاز همگانی به رسمیت شناخته شده، و جمهوری اسلامی ایران در حدود قانون موظف به تأمین آن است. بنابر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، عدالت زمانی در محیط‌های آموزشی برقرار می‌گردد که یادگیرندگان بتوانند به اهداف مختلف ساحت‌های تربیتی دست یابند. در این راستا، هدف پژوهش حاضر بررسی راهکارهای تحقق عدالت آموزشی در بیانات مقام معظم رهبری، با توجه به تأکید ایشان بر موضوع عدالت است. همچنین وضعیت شاخصه عدالت آموزشی پس از پیروزی انقلاب اسلامی تبیین شده است. در این پژوهش با روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی، مضامین فراگیر و پایه شناسایی شد و پس از آن در هر مضمون فراگیر، اطلاعات آماری در جهت تبیین پیشرفت نظام موجود ارائه گردید. به طور کلی شاخصه‌های عدالت آموزشی و تربیتی از دیدگاه مقام معظم رهبری شامل ۴ مضمون فراگیر و ۲۲ مضمون پایه می‌باشد. مضامین فراگیر به دست آمده عبارتند از: در دسترس بودن فرصت‌های آموزشی برای همگان، افزایش امکانات آموزشی، توجه به استعدادها و علایق و رفع تبعیض جنسیتی. مهم‌ترین مضامین پایه نیز عبارتند از: توزیع متناسب فرصت‌های آموزشی، گسترش توزیع علم، افزایش کیفیت مدارس، تقسیم عادلانه و عاقلانه امکانات، تقویت مدارس دولتی، عدم تفاوت میان دختر و پسر در امر تحصیل، توجه به نخبگان و برنامه‌ریزی برای استعدادهای گوناگون.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله خامنه‌ای، تعلیم و تربیت، عدالت آموزشی، دانش‌آموزان، معلم، نظام آموزشی، آموزش

و پرورش.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۲۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۸؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۷/۰۲
استناد به این مقاله: رضاداد، علیّه؛ مجیدی، فاطمه؛ کیانی، معصومه (۱۴۰۳). تحلیل شاخصه‌های تحقق عدالت آموزشی و تربیتی از دیدگاه مقام
معظم رهبری. پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۵(۳)، ص ۶۵-۸۸. <https://doi.org/10.22034/riet.2024.16248.1248>

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین مسائل در فلسفه تربیت رسمی آموزش و پرورش، عدالت اجتماعی است، که از عرصه‌های بنیادی آن، توسعه عدالت در امر تربیت است. امروزه استفاده برابر مردم از امکانات تربیتی، می‌تواند مصداقی از اجرای عدالت باشد؛ بویژه اینکه، در دنیای امروز نپرداختن به این عرصه، ظلم به مردم محسوب می‌شود. بر این اساس، بدون شک یکی از ویژگی‌های مهم الگوی مطلوب تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران، عدالت‌محوری است (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۵۰-۲۵۱). به طوری که یکی از گزاره‌های ارزشی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، عدالت تربیتی در ابعاد کمی، همگانی و الزامی، و عدالت کیفی با رعایت تفاوت‌های فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۱۷). از اهداف کلان آن گسترش و تأمین همه‌جانبه عدالت آموزشی و تربیتی است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۴). همچنین راهبرد کلان آن توسعه و نهادینه کردن عدالت آموزشی و تربیتی در مناطق مختلف کشور و تقویت آموزش و پرورش مناطق مرزی با تأکید بر توانمندسازی معلمان و دانش‌آموزان این مناطق، با تمرکز بر کیفیت فرصت‌های تربیتی، هماهنگ با نظام معیار اسلامی است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۶). در همین راستا، یکی از مهم‌ترین مسائل مورد توجه مقام معظم رهبری، موضوع عدالت، و به ویژه عدالت آموزشی و تربیتی است. ایشان وظیفه همه مسئولان را اقامه قسط، اجرای عدالت، تربیت و پیشرفت مادی و معنوی ملت و به تکامل رساندن کشور و نجات آن از محرومیت (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۶/۳۱)، تأمین آسایش مردم، فراهم کردن زمینه جامعه انسانی برای شکفتن استعدادها برای تعالی انسان‌ها و هدایت و صلاح بنی‌آدم می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۰۹/۲۵). مقام معظم رهبری بسیاری از ناکامی‌های امروز در عرصه رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی و اداره مطلوب کشور را به دلیل کم‌اعتنایی به عدالت معرفی می‌نمایند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۱۱/۱۵). ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، ضمن مرور تجربه ۴۰ ساله انقلاب، سرفصل‌ها و توصیه‌های مهمی را در بخش‌های مختلفی چون علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و غیره مطرح می‌کنند.

ایشان در بُعد توصیه به عدالت، در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرمایند: «عدالت در صدر اهداف اولیه همه بعثت‌های الهی بوده و در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شأن و جایگاه است؛ این کلمه‌ای مقدس در همه زمان‌ها و سرزمین‌ها است و به صورت کامل، جز در حکومت حضرت ولی‌عصر (ارواحنا فداء) میسر نخواهد شد، ولی به صورت نسبی، همه‌جا و همه وقت ممکن، و فریضه‌ای برعهده همه، به ویژه

حاکمان و قدرتمندان است. جمهوری اسلامی ایران در این راه گام‌های بلندی برداشته است ... با این همه، این جانب به جوانان عزیزی که آینده کشور، چشم‌انتظار آنها است، صریحاً می‌گویم آنچه تاکنون شده، با آنچه باید می‌شده و بشود، دارای فاصله‌ای ژرف است. در جمهوری اسلامی، دل‌های مسئولان به طور دائم باید برای رفع محرومیت‌ها بتپد و از شکاف‌های عمیق طبقاتی به شدت بیمناک باشد. در جمهوری اسلامی کسب ثروت، نه تنها جرم نیست، که مورد تشویق نیز هست، اما تبعیض در توزیع منابع عمومی و میدان دادن به ویژه‌خواری و مدارا با فریبگران اقتصادی، که همه به بی‌عدالتی می‌انجامد، به شدت ممنوع است؛ همچنین غفلت از قشرهای نیازمند حمایت، به هیچ‌رو مورد قبول نیست» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷، ص ۱۱).

بنابراین، با توجه به توصیه مقام معظم رهبری در خصوص بحث عدالت، آنچه در این پژوهش مدنظر قرار دارد، تبیین راهکارهای تحقق عدالت در نظام تعلیم و تربیت از دیدگاه ایشان است. در این راستا، همانگونه که در بیانیه گام دوم نیز مطرح شد، نکاتی در خصوص تبیین تحقق این راهکارها براساس آمارهای معتبر رسمی ارائه می‌گردد؛ زیرا به تعبیر ایشان، «جهاد تبیین» یک فریضه است. «جهاد تبیین» یک فریضه قطعی و یک فریضه فوری است، و هرکسی که می‌تواند، باید اقدام کند» (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۰/۱۱/۱۹). باید توجه داشت که منظور از تبیین، زدودن غبار بدفهمی، تحریف و کج‌فهمی از مفاهیم و معارف انقلاب اسلامی، و همچنین فهمیدن تحلیل‌های نادرست، غلط و مغرضانه از رویدادها، و پیشگیری از تحریف و دریافت نادرست است. تبیین در جهت روشنگری است، بدون جهت‌گیری خاصی که بخواهیم مطلبی را توجیه کنیم، یا امر نادرستی را درست جلوه دهیم (ذوعلم، ۱۴۰۱).

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه موضوعی عدالت، پژوهشگران بسیاری دست به قلم شده و هر کدام مسائلی چند را مورد تحقیق و بررسی قرار داده‌اند. در حوزه عدالت آموزشی و تربیتی نیز برخی مطالعات نشان‌دهنده فعالیت‌های پژوهشی دغدغه‌مندان این عرصه است، که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

اسلامی هرندی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «شناسایی مولفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران»، سه مضمون فراگیر بسترسازی عادلانه توزیع منابع، بهره‌مندی عادلانه از منابع و شایسته‌پروری را به عنوان مولفه‌های اصلی، و ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده را ذیل آنها معرفی می‌کنند.

رضوانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «شناسایی عوامل ایجاد عدالت آموزشی در محیط‌های یاددهی - یادگیری و موانع گسترش آن (ارائه یک چارچوب در آموزش و پرورش)»، نشان دادند که اگر عدالت آموزشی در محیط‌های یاددهی - یادگیری برقرار باشد؛ انصاف و برابری در آموزش و

امکانات، دسترسی به محیط‌های آموزشی، انگیزه و امید به تحصیل بیشتر می‌شود.

صحبتهلو و غفاری (۱۴۰۰) نیز در تحقیقی با عنوان «بررسی عدالت تربیتی در نظام آموزشی کشور»، با استفاده از نظریه عدالت راولز، به بررسی و تحلیل عادلانه بودن تعلیم و تربیت و توزیع امکانات و فرصت‌های آموزشی و سهمیه‌های کنکور، براساس اصول اساسی نظریه عدالت راولز پرداختند.

طاهری و بابائی‌فر (۱۴۰۰)، در تحقیقی با عنوان «عدالت آموزشی و تحقق آن در فضای مجازی»، نشان دادند که تحقق عدالت آموزشی در آموزش مجازی چندان موفق نبوده، و درصد قابل توجهی از دانش‌آموزان از بسترهای لازم برای آموزش مجازی محروم هستند.

در مورد مسأله پژوهش حاضر که تبیین راهکارهای تحقق عدالت از دیدگاه مقام معظم رهبری با تأکید بر بیانیه گام دوم است، تحقیقات مرتبطی به این شرح انجام شده است:

صالحی (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «تبیین مولفه‌های مبارزه با فساد و برقراری عدالت، با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب»، معتقد است، دشمن‌شناسی و داشتن برنامه‌ریزی و بصیرت، از مهم‌ترین راه‌های مبارزه با فساد است.

یوسفی خرایم (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «پیشران‌های تحقق عدالت اجتماعی به عنوان یکی از محورهای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران»، ۱۴ عامل را به عنوان عوامل کلیدی شناسایی کرد، که مهم‌ترین آنها عبارتند از: قوانین و مقررات، مطالبه‌گری، باور دینی، همکاری و مشارکت اجتماعی، رسانه، نظارت همگانی و نظارت رسمی، که به عنوان پیشران‌های کلیدی، کمترین اثرپذیری و بیشترین اثرگذاری را در سیستم تحقق عدالت اجتماعی در گام دوم انقلاب دارند.

شمس مفرحه و همکاران (۱۳۹۷)، در تحقیقی با عنوان «تحلیل مفهوم، مبانی، اهداف و اصول عدالت تربیتی از منظر شهید مطهری»، مفهوم عدالت آموزشی از منظر شهید مطهری تشریح کردند، که می‌توان به فرصت‌های آموزشی، رعایت حقوق و استحقاق افراد با توجه به تلاش و استعدادها، متریان، جبران کمبودهای متریان نیازمند توجه خاص و تلازم استعداد و وظایف متریان اشاره کرد.

صفر حیدری و حسین‌نژاد (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان «رویکردهای عدالت آموزشی با نگاهی به جایگاه عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران»، به بررسی امکان و یا امتناع تحقق عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران پرداختند. نتایج نشان داد که سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش بر بنیاد رویکرد آرمان‌گرا و براساس یا آمیزه‌ای از خوانش ایدئولوژیک از دین تدوین شده است. از این‌رو، به نظر می‌رسد که سند در تحقق عدالت آموزش دارای چالش‌هایی است. این چالش‌ها از یک‌سو به ماهیت رویکرد آرمان‌گرایی و از سوی دیگر، به نگاه محدود ایدئولوژیک

به عدالت برمی‌گردد. به نظر می‌رسد تحقق عدالت آموزشی نیازمند رویکردی معنوی و تکثرگرا به انسان و جامعه است.

با توجه به مطالعات انجام شده، مسأله پژوهش حاضر با مطالعات پیشین حل نشده و خلاء آن هنوز وجود دارد، و این پژوهش درصدد بررسی و تبیین راهکارهای تحقق عدالت آموزشی بوده، و از این جهت با آثار پیشین تفاوت بنیادین دارد.

۳. مفهوم‌شناسی عدالت آموزشی و تربیتی

یکی از مهم‌ترین آرمان‌های بشر که از ابتدای تاریخ تاکنون تغییری نکرده، مفهوم عدالت است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۸/۰۸) که به طور مطلق مدنظر بوده (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۱۱/۱۵) و معنای فراگیر و شاملی دارد، و در همه زمینه‌ها، عدالت- یعنی هر چیز را به جای خود نهادن- باید مدنظر باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۱/۱۹). «عدالت به معنای یکسان بودن همه برخورداران نیست؛ به معنای یکسان بودن فرصت‌ها است؛ یکسان بودن حقوق است. همه باید بتوانند از فرصت‌های حرکت و پیشرفت بهره‌مند شوند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۸/۲۰). ایشان هدف انبیاء و هدف حضرت حجّت (عج) را برقراری قسط و عدالت (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۱/۹)، و هدف از تشکیل حکومت اسلامی را برقراری عدالت، تزکیه و تعلیم می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۵/۳۱). به نحوی که در اسلام، عدالت، معیار حق و باطل و ملاک مشروعیت یا عدم مشروعیت حکومت‌ها است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰). استقرار عدالت در جامعه بشری در نگاه کلان، از همه افراد خواسته شده است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۲/۲۵)؛ زیرا عدالت در اسلام، ناشی از حق است و عدالت‌ورزی یک وظیفه الهی محسوب می‌شود؛ در حالی‌که در مکاتب بشری، این نگاه وجود ندارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۲/۲۷). براساس دیدگاه اسلامی، اعتقاد به مبدأ و معاد در مسئله عدالت، دارای نقشی اساسی است و باور داشتن تجسّم اعمال در قیامت، موجب نیرو و نشاط عدالت‌خواهانه می‌شود. در واقع نمی‌توان در جامعه‌ای که اعتقاد به مبدأ و معاد وجود ندارد، عدالت حقیقی را مستقر کرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۲/۲۷). از دیدگاه ایشان، عدالت انسانی در دو قلمرو فردی و اجتماعی، خود را نشان می‌دهد؛ عدالت شخصی همان چیزی است که از آن به تقوا تعبیر شده، و در هر انسانی، عدالت شخصی و نفسانی او، پشتوانه عدالت جمعی و منطقه تأثیر عدالت در زندگی اجتماعی است. نمی‌شود کسی در درون خود و در عمل شخصی خود تقوا نداشته باشد، دچار هوای نفس و اسیر شیطان باشد، اما ادعا کند که می‌تواند در جامعه عدالت را اجرا کند. چنین چیزی ممکن نیست. هرکس که بخواهد در محیط زندگی مردم منشأ عدالت شود، اول باید در درون خود تقوای الهی را رعایت کند ... انسانی که مراقب خود نیست، و در عمل

و کلام و زندگی شخصی خود دچار بی‌عدالتی و بی‌تقوایی است، نمی‌تواند در محیط جامعه منشأ عدالت اجتماعی باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۵/۰۱).

از این‌رو، عدالت یکی از مهم‌ترین مسائل معرفتی است که مصادیق متعددی دارد و مسأله عدالت آموزشی و تربیتی از جمله مصادیق مهم عدالت است. مقام معظم رهبری درباره ضرورت توجه به عدالت در آموزش و پرورش می‌فرماید: «اگر ما در مدیریت آموزش و پرورش به مسئله عدالت توجه کنیم، نتیجه این می‌شود که در آینده کشور، عدالت نسبی بین قشرها و مناطق کشور برقرار خواهد شد. اگر ما امروز در آموزش و پرورش نگاه عدالت‌محور نداشته باشیم، نتیجه این می‌شود که اختلاف طبقاتی در آینده کشور روزبه‌روز بیشتر خواهد شد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۲/۱۲).

همچنین ایشان فرمودند: «آنچه در مورد تعلیم و تربیت می‌خواهیم عرض بکنیم، این است که جهت‌گیری تعلیم و تربیت کشور باید به سمت برخورداری از عدالت باشد؛ یعنی آموزش و پرورش ما، تعلیم و تربیت ما، عدالت‌پرور تربیت کند، عدالت خواه تربیت کند، عدالت‌ساز تربیت کند؛ چون عدالت، آن ارزش والایی است که از اول تاریخ بشر تا امروز، همواره مورد نظر آحاد بشر بوده است. ارزش‌ها به مرور زمان و با تحوّل نسل‌ها تغییر پیدا می‌کنند، [اما] بعضی از ارزش‌ها از اول تا آخر ثابت هستند؛ از جمله، ارزش عدالت است» (۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

برای تحقق این مفهوم از عدالت آموزشی، باید راهکارهای اصلی را تحلیل و شناسایی نمود. پژوهش حاضر بر آن است تا از مجموعه فرمایشات مقام معظم رهبری و دیگر منابع مربوطه نظیر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، راهکارهای تحقق این مسأله را با روش تحلیلی و با بهره‌گیری از آمارهای دقیق و رسمی ارائه دهد.

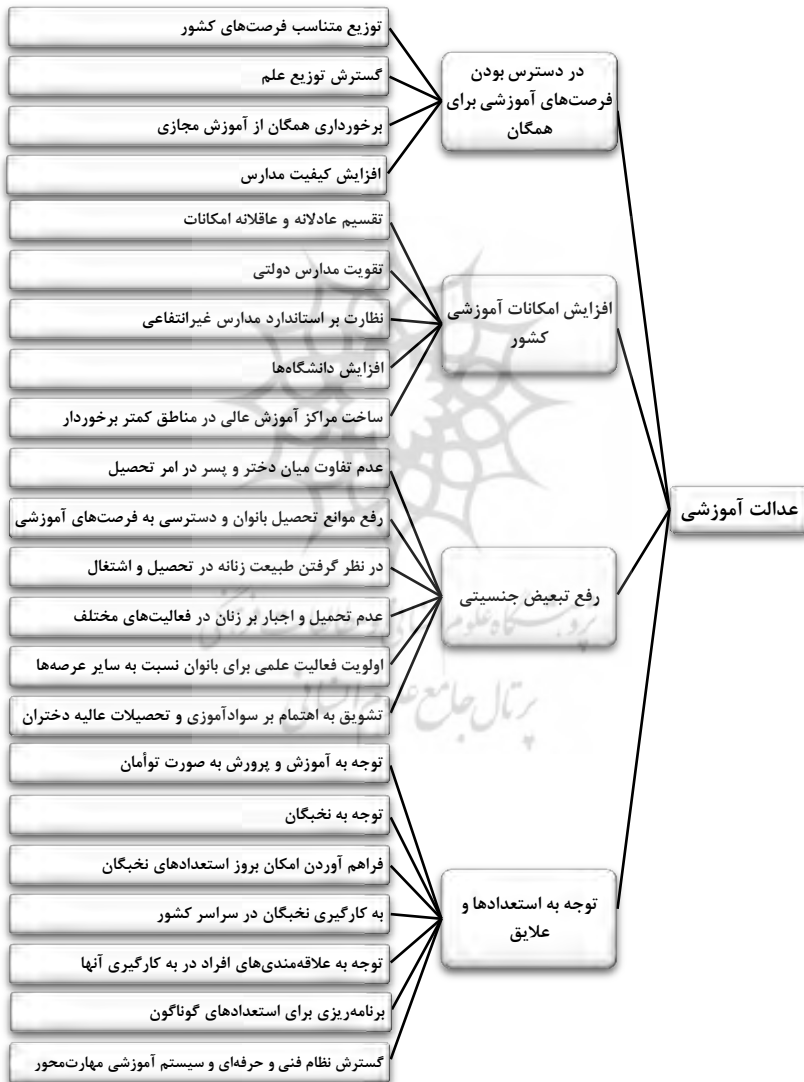
۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر نظری بوده، و از نوع کیفی است. روش پژوهش تحلیل مضمون با رویکرد استقرایی - اکتشافی است و از نظریه پایه‌ای استفاده نشده است. جهت استخراج مضامین پژوهش، از بیانات مقام معظم رهبری در فاصله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۲ استفاده شد. بدین منظور بیانات مقام معظم رهبری موجود در سایت اختصاصی ایشان^۱ و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی حوزه اصلی این پژوهش است. برای انجام مطالعه ابتدا منابع ذکر شده، مورد مطالعه قرار گرفت و از واحدهای تحلیل یافت شده، فیش برداری شد. واحد ثبت، جملات مرتبط با عدالت آموزشی و تربیتی مستخرج از متن بیانات بودند. کدگذاری

عبارات در این پژوهش استقرایی و طبقه‌بندی و نامگذاری مضامین براساس جملات استخراج شده از محتوای متون پژوهش بود. در مرحله بعد، قالب نهایی مضامین پژوهش طراحی شد.

۵. یافته‌ها

جهت پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، راهکارهای تحقق عدالت آموزشی و تربیتی در بیانات مقام معظم رهبری مورد بررسی قرار گرفت و مضامین فراگیر و پایه به دست آمده، بدین شرح است:

۶. تبیین مضامین فراگیر

۶-۱. در دسترس بودن فرصت‌های آموزشی برای همگان

منظور از فرصت‌های برابر آموزشی، برخورداری برابر از امکانات آموزشی برای همه افرادی است که لازم‌التعلیم هستند و باید از شرایط آموزشی قابل قبول برخوردار باشند. از دیدگاه مقام معظم رهبری، پاک نمودن جامعه از سه دشمن بزرگ، یعنی فقر، ناامنی و بی‌سوادی، یکی از مظاهر عدالت در جامعه است، که مستلزم استقرار عدل در جامعه و از بین رفتن هرگونه تبعیضی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۱/۰۹). ایشان در مواضع متعددی، تعادل برخورداری قشرهای مختلف مردم از امکانات کشور را یادآوری نموده (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۰۶/۰۸) و می‌فرمایند: «بایستی ما کاری کنیم که همه بتوانند از سهم مناسب خودشان در آموزش پرورش کشور استفاده کنند. پس، عدالت آموزشی به این معنا وجود دارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۰۶/۱۱). نکته قابل توجه در سخنان ایشان در سال ۱۳۹۹ و با شیوع بیماری کرونا، آموزش مجازی است که توجه مسئولان را به در دسترس بودن امکانات فضای مجازی برای همه دانش‌آموزان جلب می‌کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۰۶/۱۱). در تبیین این سخن مقام معظم رهبری، جدول (۱) میزان باسوادی جمعیت ۶ ساله و بیشتر را برحسب جنس و وضع سکونت روستایی و شهری نشان می‌دهد:

جدول ۱- میزان باسوادی جمعیت ۶ ساله و بیشتر برحسب جنس و وضع سکونت (۱۳۶۵-۱۳۹۰)

سال	کل کشور			مناطق شهری			مناطق روستایی		
	مرد و زن	مرد	زن	مرد و زن	مرد	زن	مرد و زن	مرد	زن
.....۱۳۶۵	۶۱/۸	۷۱	۵۲/۱	۷۳/۱	۸۰/۴	۶۵/۴	۴۸	۵۹/۶	۳۶
.....۱۳۷۵	۷۹/۵	۸۴/۷	۷۴/۲	۸۵/۷	۸۹/۶	۸۱/۷	۶۹/۳	۷۶/۵	۶۲/۱
.....۱۳۸۵	۸۴/۶	۸۸/۷	۸۰/۳	۸۸/۹	۹۲/۲	۸۵/۶	۷۵/۱	۸۱/۱	۶۸/۹
.....۱۳۹۰	۸۴/۸	۸۸/۴	۸۱/۱	۸۸/۶	۹۱/۵	۸۵/۶	۷۵/۱	۸۰/۶	۶۹/۴
.....۱۳۹۵	۸۷/۶	۹۱	۸۴/۲	۹۰/۸	۹۳/۵	۸۸	۷۸/۵	۸۳/۹	۷۲/۸

مندرجات جدول (۱) نشان‌دهنده روند تغییرات و افزایش جمعیت باسوادی طی ۳۰ سال گذشته است. در دسترس بودن امکانات آموزشی در سطح کشور نشان می‌دهد که میزان باسوادی جمعیت ۶ ساله و بیشتر، در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، برابر ۶۱/۸ درصد بوده است، در حالی که این میزان در سال ۱۳۹۵ به ۸۷/۶ درصد رسیده، و افزایش تغییراتی برابر با ۲۵/۸ درصد، در طی ۳۰ سال اخیر را نشان می‌دهد. بررسی این شاخص برحسب جنس حاکی از آن است که ۷۱ درصد مردان و ۵۲/۱ درصد زنان در سال ۱۳۶۵ باسوادی بوده‌اند، که در سال ۱۳۹۵ به ترتیب به ۹۱ و ۸۴/۲ درصد افزایش یافته است. براساس نتایج حاصل از سرشماری سال ۱۳۶۵، میزان باسوادی در مناطق شهری کشور برابر ۷۳/۱

پیشرفت عدالت آموزشی است. ایشان در سال ۱۳۸۷، دهه چهارم انقلاب را دهه «عدالت و پیشرفت توأمان» معرفی کردند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۶/۲۹)؛ و در سال ۱۳۹۵ یکی از دستاوردهای ملموس و عینی انقلاب و نظام اسلامی را تحقق عدالت در بسیاری از عرصه‌ها از جمله پیشرفت در مقوله «عدالت آموزشی» دانسته و می‌فرمایند: «ما از لحاظ توزیع منابع عمومی به همه مناطق کشور، پیشرفت کرده‌ایم... از لحاظ گسترش تحصیل علم، در سرتاسر کشور این امتیاز و این امکان وجود دارد... می‌بینید در همه شهرها دانشگاه وجود دارد؛ یعنی امکان تحصیل. خوب، این عدالت است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۱۱/۱۰).

جدول ۲- تعداد دانشجو به تفکیک استان، جنسیت و نوع دانشگاه
(آمار آموزش عالی ایران در یک نگاه، ۱۳۹۹-۱۴۰۰)

استان	دانشجو	تعداد دانشجو در ۱۰۰ هزار نفر جمعیت	دانشجوی زن (درصد)	دانشجوی دولتی (درصد)
آذربایجان شرقی	۱۵۵۵۴۱	۳۸۶۶	۴۶/۷	۶۱/۱
آذربایجان غربی	۸۵۴۹۱	۲۵۰۳	۴۸/۱	۶۵/۰
اردبیل	۴۷۴۹۸	۳۶۷۱	۴۶/۹	۶۷/۶
اصفهان	۲۰۸۶۳۸	۳۹۲۸	۵۱/۷	۵۵/۷
البرز	۷۵۰۹۲	۲۶۰۰	۵۱/۳	۶۵/۲
ایلام	۲۶۷۷۴	۴۵۱۵	۴۷/۹	۷۵/۳
بوشهر	۴۵۰۸۳	۳۶۷۱	۴۵/۰	۶۹/۷
تهران	۶۹۲۳۵۰	۴۹۷۷	۴۹/۴	۴۸/۲
چارمحال و بختیاری	۳۵۳۹۶	۳۶۱۶	۵۰/۸	۶۹/۷
خراسان جنوبی	۴۱۰۴۷	۵۰۶۸	۴۸/۹	۷۸/۱
خراسان رضوی	۲۳۱۴۲۳	۳۳۹۵	۵۰/۵	۵۵/۴
خراسان شمالی	۲۶۳۷۶	۳۰۰۸	۵۳/۰	۸۶/۹
خوزستان	۱۵۴۸۴۴	۳۱۲۷	۴۷/۵	۵۸/۱
زنجان	۴۰۱۹۲	۳۶۶۷	۴۸/۱	۶۶/۱
سمنان	۶۶۴۱۸	۸۸۷۹	۴۷/۷	۶۶/۸
سیستان و بلوچستان	۸۵۱۷۶	۲۸۱۹	۴۸/۶	۶۳/۶
فارس	۱۷۰۵۹۴	۳۳۹۶	۵۱/۰	۵۷/۰
قزوین	۶۱۵۹۳	۴۶۷۰	۴۸/۵	۴۷/۷
قم	۶۴۵۲۶	۴۶۶۹	۴۹/۳	۵۳/۵
کردستان	۴۴۸۶۵	۲۷۰۸	۴۸/۲	۷۴/۵
کرمان	۱۰۹۹۴۶	۳۳۲۸	۴۹/۸	۶۸/۳

استان	دانشجو	تعداد دانشجو در ۱۰۰ هزار نفر جمعیت	دانشجوی زن (درصد)	دانشجوی دولتی (درصد)
کرمانشاه	۵۶۶۶۴	۲۸۵۰	۴۸/۱	۶۹/۹
کهگیلویه و بویر احمد	۲۹۷۰۵	۴۰۰۹	۴۳/۷	۶۹/۹
گلستان	۶۲۰۸۹	۳۱۷۳	۵۱/۷	۵۲/۰
گیلان	۹۳۵۹۸	۳۶۵۶	۴۹/۸	۵۵/۸
لرستان	۶۲۱۹۱	۳۴۷۶	۴۹/۱	۶۳/۷
مازندران	۱۵۵۷۲۷	۴۶۳۱	۴۷/۷	۵۱/۳
مرکزی	۵۷۲۲۸	۳۹۲۲	۴۷/۰	۵۹/۲
هرمزگان	۵۵۵۹۴	۲۹۱۵	۴۷/۴	۵۸/۰
همدان	۶۴۰۴۶	۳۶۳۱	۵۰/۵	۷۱/۸
یزد	۶۸۰۷۴	۵۵۲۱	۵۰/۵	۶۶/۶
کل کشور	۳۱۷۳۷۷۹	۳۸۰۵	۴۹/۲	۵۸/۲

نکته دیگر در مورد عدالت آموزشی و افزایش امکانات از نظر ایشان، توجه به مدارس دولتی و افزایش سطح کیفی این مدارس از بُعد آموزشی و پرورشی، و رسیدگی به این مدارس است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۰۶/۱۱). مقام معظم رهبری در سال ۱۴۰۲ مجدد بر این نکته تأکید کرده‌اند که: «تقویت مدارس دولتی مهم است. نباید در کشور جوری باشد که وقتی گفته می‌شود «مدرسه دولتی»، اولین چیزی که در مقابل انسان نقش می‌بندد، ضعف مدرسه باشد؛ این نباید باشد. معلمین خوب، مربیان خوب، مربیان تربیتی خوب، معلمین متعهد، فضاهای آموزشی قابل قبول، باید در مدارس دولتی وجود داشته باشد؛ این مطلب اول. وقتی ما به مدرسه دولتی کم‌اعتنائی بکنیم، معنایش این است که اگر کسی بنیه مالی اش آنقدر نبود که بتواند در آن مدرسه‌ای که شهریه می‌گیرد، ثبت‌نام بکند، ناچار است که تن به ضعف بدهد؛ معنایش این است که کسی که بنیه مالی ندارد، بنیه علمی هم نداشته باشد. این بی‌عدالتی محض است» (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲/۰۲/۱۲).

شکل ۳- توزیع درصدی مدارس براساس نوع اداره (سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰) (سالنامه آماری آموزش و پرورش ۱۳۹۹-۱۴۰۰، ص ۳۳)

شکل ۴ - تعداد مدارس و تراکم جمعیتی کلاس‌های درس در کشور (ایرنا، ۱۴۰۰)

شکل ۵ - تراکم جمعیتی کلاس‌های درس و مجموع آنها (ایرنا، ۱۴۰۰)

جدول ۳ - نرخ تعداد معلم به دانش‌آموز در ایران، و مقایسه آن با استاندارد جهانی (امارفکت، ۱۴۰۲)

مقطع	نرخ تعداد معلم به دانش‌آموز در ایران	نرخ استاندارد تعداد معلم به دانش‌آموز
ابتدایی	۳۳/۱۵	۲۰
متوسطه اول	۲۵/۰۲	۱۸
متوسطه دوم	۱۶/۴	۱۷
کل	۲۶/۰۳	۱۸

۳-۶. رفع تبعیض جنسیتی

یکی از مهم‌ترین نکاتی که در سخنان مقام معظم رهبری به عنوان شاخص عدالت تربیتی مطرح می‌شود، و از برکات انقلاب اسلامی به‌شمار می‌رود، رفع تبعیض جنسیتی در بُعد آموزش است. همچنین یکی از راهکارهای عملیاتی تحقق سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تأمین و بسط عدالت در برخورداری از فرصت‌های تعلیم و تربیت با کیفیت مناسب، و با توجه به تفاوت‌ها و ویژگی‌های دختران و پسران و مناطق مختلف کشور است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۳۸).

جدول ۴ - میزان باسوادی برحسب جنس و گروه‌های سنی در کل کشور (۱۳۶۵-۱۳۹۵) (دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸، ص ۲۳).

گروه سنی	۱۳۶۵		۱۳۷۵		۱۳۸۵		۱۳۹۰		۱۳۹۵	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۹-۶	۸۷/۹	۷۷/۱	۹۳/۸	۹۰/۸	۹۲/۳	۹۱/۹	۹۲/۰	۹۱/۸	۹۵/۲	۹۵/۲
۱۴-۱۰	۹۱	۷۸/۸	۹۷/۴	۹۵	۹۷/۹	۹۷/۴	۹۷/۹	۹۷/۶	۹۸/۷	۹۸/۶

۱۳۹۵		۱۳۹۰		۱۳۸۵		۱۳۷۵		۱۳۶۵		گروه سنی
زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	
۹۷/۸	۹۷/۹	۹۶/۸	۹۷/۱	۹۶/۶	۹۷/۳	۹۲/۶	۹۶/۲	۷۰/۲	۸۶/۲	۱۹-۱۵
۹۶/۸	۹۷/۲	۹۵/۵	۹۶/۲	۹۵/۷	۹۷	۸۷/۴	۹۴/۳	۵۹/۶	۸۲	۲۴-۲۰
۹۵/۹	۹۶/۸	۹۴/۵	۹۵/۳	۹۲/۷	۹۶/۱	۸۰/۹	۹۱/۸	۴۸/۲	۷۴/۲	۲۹-۲۵
۹۵/۳	۹۶/۷	۹۱/۶	۹۴/۴	۸۷/۲	۹۴/۳	۷۳/۴	۸۸/۴	۳۹/۱	۶۷/۸	۳۴-۳۰
۹۲/۱	۹۵/۶	۸۶/۲	۹۱/۴	۸۰/۲	۹۱/۹	۶۳/۴	۸۲/۶	۳۰/۸	۶۰/۸	۳۹-۳۵
۸۳/۲	۹۲/۳	۷۵/۵	۸۸/۳	۶۶/۸	۸۵/۵	۴۸/۲	۷۴/۸	۲۰/۷	۴۸	۴۹-۴۰
۵۹/۹	۸۰/۹	۴۹/۱	۷۴/۴	۴۱/۳	۷۰/۵	۲۳/۳	۵۰/۱	۱۱	۳۰/۶	۶۴-۵۰
۲۷/۱	۵۱/۷	۱۸/۶	۴۱/۲	۱۶/۱	۳۸/۳	۱۰/۵	۲۹/۷	۷/۲	۲۲/۶	۶۵+

در جدول (۴)، میزان باسوادی هر یک از گروه‌های سنی مردان و زنان طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ آورده شده، در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، حدود ۸۸ درصد مردان ۹-۶ ساله و ۷۷ درصد زنان ۹-۶ ساله باسواد بوده‌اند. در حالی که در سال ۱۳۹۵، حدود ۹۵ درصد مردان و زنان گروه سنی مذکور باسواد بودند. تغییرات این شاخص نشان‌دهنده افزایش پوشش تحصیلی جمعیت لازم‌التعلیم طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ است. بررسی میزان باسوادی برحسب گروه‌های سنی نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵، هم برای مردان، و هم برای زنان در گروه‌های سنی ۴۰-۴۹ و ۵۰-۶۴ ساله، نسبت به سایر سنین، سهم باسوادان طی این ۳۰ سال افزایش قابل توجهی داشته است؛ به طوری که میزان باسوادی در گروه سنی ۴۹-۴۰ ساله، از ۴۸ و ۲۰/۷ درصد برای مردان و زنان در سال ۱۳۶۵، به ترتیب به ۹۲/۳ و ۸۳/۲ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این شاخص برای گروه سنی ۶۴-۵۰ ساله به ترتیب از ۳۰/۶ و ۱۱ درصد برای مردان و زنان در سال ۱۳۶۵، به ۸۰/۹ و ۵۹/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است (دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸، ص ۲۳).

در سال ۱۳۲۳-۱۳۲۲ کل جمعیت دانش‌آموزی کشور ۲۶۴۰۶۴ نفر بوده، که از این تعداد ۷۱۰۷۹ نفر (۲۷ درصد) دختر بودند، و حدود ۲ درصد از جمعیت کل کشور را شامل می‌شدند. بیشترین جمعیت دانش‌آموزی کشور در سال تحصیلی ۱۳۷۸-۱۳۷۷، ۱۸۱۰۱۸۷۹ نفر بود؛ که از این تعداد ۸۵۱۷۸۱۳ نفر آن دختر (۴۷ درصد) بوده، و حدود ۲۹ درصد کل جمعیت کشور را شامل می‌شده است. در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ جمعیت دانش‌آموزی کشور ۱۴۷۴۹۰۶۹ بوده، که تعداد دختران ۷۱۷۱۸۷۰ نفر (۴۸/۶ درصد) بودند. یکی از مهم‌ترین سخنان مقام معظم رهبری درباره رفع تبعیض جنسیتی، درباره تشویق دختران برای حضور در مراکز آموزش عالی است. ایشان در این زمینه در جمع مردم ارومیه می‌فرمایند: «مطلب اول این است که امروز معضل بزرگی در ارتباط با قشر زن، نه فقط در ایران ما، بلکه

در سراسر جهان وجود دارد. آن معضل، این است که نسبت به حقوق و شخصیت بانوان، در بعضی از بخش‌های زندگی، کوتاهی یا تعرض انجام می‌گیرد. یعنی به زنان ظلم می‌شود». نظر اسلام این است که در میدان فعالیت علمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، نباید بر زن تحمیل و اجبار کرد؛ چنانکه به سدّ کردن راه او هم نباید پرداخت. اگر خانم‌ها می‌خواهند وارد فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی شوند، مانعی نیست. البته فعالیت علمی، خیلی خوب است و بر سایر فعالیت‌ها ترجیح دارد.

من به خانواده‌ها توصیه می‌کنم که اجازه دهند دخترهایشان درس بخوانند. مبادا پدر و مادری، از روی تعصب دینی، خیال کنند که باید جلوی دختر را بگیرند، تا تحصیلات عالیہ نکند! نه؛ دین چنین چیزی نگفته است. دین برای تحصیل علم، میان دختر و پسر فرقی نمی‌گذارد. اگر پسر شما تحصیلات عالیہ می‌کند، بگذارید دختر شما هم به تحصیلات عالیہ پردازد. بگذارید دختران جوان ما درس بخوانند، علم بیاموزند، آگاهی پیدا کنند، به شأن خودشان واقف شوند و قدر خود را بدانند، تا بفهمند که تبلیغات استکبار جهانی در خصوص زن، چقدر بی‌پایه و اساس و پوچ است. در سایه سواد، می‌شود اینها را فهمید». امروز متدین‌ترین، انقلابی‌ترین، پاک‌ترین و بایمان‌ترین دختران و زنان جوان ما، در میان قشرهای تحصیل‌کرده هستند ... بنابراین، در میدان علمی، همه راه‌های فعالیت باید برای زنان باز باشد. دختران، حتی در روستاها هم درس بخوانند. توصیه من به پدران و مادران این است که بگذارند دختر بچه‌هایشان به مدرسه بروند و سواد بیاموزند. اگر آنها استعداد دارند و مایلند پس از طی مراحل ابتدایی به تحصیلات عالیہ و دانشگاهی پردازند، ممانعت نکنید. بگذارید در جامعه اسلامی ما آنها جزو انسان‌های باسواد و دارای معلومات شوند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۰۶/۲۸). باید توجه داشت هدف از تشویق بانوان به تحصیل علم، صف‌آرایی زن در مقابل مردان نیست، بلکه هدف این است که «زنان و دختران بتوانند همان سیر و همان حرکتی را انجام دهند که وقتی مردان آن حرکت را انجام دهند، به صورت یک انسان بزرگ درخواهند آمد؛ زنان انسان بزرگ شوند. این ممکن است و در اسلام تجربه شده است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰).

البته ایشان در سخنان خود به تبیین صحیح رفع تبعیض جنسیتی پرداخته و می‌فرمایند: «این بحث دانشگاه و تحصیلات و مانند اینها که باز بعضی‌ها جنجال می‌کنند که در تحصیلات تبعیض است، این تبعیض همه‌جا بد نیست. تبعیض آنجایی که ضدّ عدالت باشد بد است ... [پس باید] ببینیم با توجه به آن اهداف بلند، چه درسی برای بانوان مناسب است، آن درس را در اختیارشان قرار بدهیم؛ نه اینکه مجبورش کنیم که شما چون در کنکور این‌جوری شرکت کردی، و این‌جوری نمره آوردی، حتماً باید بروی فلان درس را بخوانی، که این درس نه با طبیعت زنانه او سازگار است، نه با اهداف عالی او سازگار است، نه

شغلی که به دنبال این درس به او داده می‌شود، متناسب با او است. این چیزها را به نظر من در زمینه اشتغال زنان باید در نظر گرفت. این را که زن نتواند همه مشاغلی را که مرد به عهده می‌گیرد، به عهده بگیرد، نباید ننگ دانست یا نقص دانست؛ نخیر، آن چیزی بد است که متناسب با طبیعت الهی [نباشد]» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰).

در سخنان دیگری ایشان این مطلب را به گونه دیگری مطرح کرده و می‌فرمایند: «یکی از بزرگ‌ترین خطاهای تفکر غربی در مورد مسئله زن، همین عنوان «برابری جنسی» است. عدالت یک حق است؛ برابری گاهی حق است، گاهی باطل است؛ چرا باید انسانی را که از لحاظ ساخت طبیعی - چه از لحاظ جسمی، چه از لحاظ عاطفی - برای یک منطقه ویژه‌ای از زندگی بشر ساخته شده، از آن منطقه ویژه جدا کنیم... این چه منطق عقلایی دارد، چه دلسوزی‌ای در این هست؟ چرا باید کاری که مردانه است، به زن داده بشود؟ این چه افتخاری است برای زن، که کاری را انجام بدهد که مردانه است؟» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰). در راستای تبیین این موضوع، بعضی از آمارها در زمینه پیشرفت‌های انقلاب اسلامی در این حوزه قابل توجه است. به عنوان نمونه در سال ۱۴۰۲، آمار قبولی‌های دختران در کنکور سراسری به ۶۱ درصد از میان کل پذیرفته‌شدگان رسیده است.

همچنین مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، در راستای «جهاد تبیین»، پیشرفت‌های کشور در زمینه بسط عدالت در حوزه آموزش عالی در ۴۰ سال اول انقلاب اسلامی ایران را تبیین کرده و نتایج را در قالب گزارشی ارائه می‌دهد. اولین گزارش از سلسله گزارشات مذکور، به تبیین روند رشد چشمگیر اعداد اعضای هیأت علمی در آموزش عالی ایران طی ۵۰ سال اخیر (۱۳۵۰-۱۴۰۰) پرداخته است. نتایج این گزارش نشان می‌دهد که در دهه‌های بعد از انقلاب اسلامی، افزایش بی‌سابقه و جهشی بزرگ در تعداد اعضای هیأت علمی رخ داده و تعداد اساتید تمام وقت دانشگاه‌ها روندی صعودی، به‌ویژه در چهار دهه بعد از انقلاب اسلامی داشته است.

براساس گزارش منتشر شده، تعداد اعضای هیأت علمی کل نظام آموزش عالی کشور از ۶۴۶۴ نفر در سال تحصیلی ۱۳۵۰-۱۳۴۹، به ۸۶۸۸۹ نفر در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ رسیده است. این ارقام نشان‌دهنده رشد ۱۳ برابری اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های کشور است. همچنین طی این مدت به طور متوسط جمعیت اعضای هیأت علمی زن ۳۰ برابر، و تعداد اعضای هیأت علمی مرد ۱۱ برابر شده است. به عبارت دیگر، شتاب رشد زنان هیأت علمی در آموزش عالی، طی این بازه زمانی ۳ برابر مردان بوده، که نشان‌دهنده میزان اهمیت آموزش زنان در نظام جمهوری اسلامی است. در مدت مذکور، نسبت عضو هیأت علمی زن به مرد، از ۱۴ درصد در سال تحصیلی ۵۰-۱۳۴۹، به ۳۸ درصد در سال تحصیلی

۱۴۰۰-۱۳۹۹ رسیده است (پایگاه خبری دانشگاه تربیت مدرس، کد خبر: ۱۸۱۳۵). بنابراین، با توجه به آمارهای مختلف در این خصوص، راهکار رفع تبعیض جنسیتی در جامعه ما محقق شده، و ثمرات آن در نظام مقدس جمهوری اسلامی کاملاً مشهود و عیان است.

۶-۴. توجه به استعدادها و علایق

یکی دیگر از مهم‌ترین شاخصه‌ها در تحقق عدالت تربیتی از دیدگاه مقام معظم رهبری، شناخت ظرفیت‌های خدادادی و پرورش آنها (۳ مهر ۱۳۸۱؛ ۲۲ مهر ۱۳۹۴؛ ۲۹ اسفند ۱۳۹۵) و به کار گماشتن افراد در جهت استعدادها و علایق ایشان می‌باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۰۸/۱۹). ایشان در این باره می‌فرمایند: «برای دانشجوی ممتاز، شرایط گوناگون، حقیقتاً می‌تواند سرچشمه استعداد او را باز کند. باید گشت و این دانشجویان را پیدا کرد؛ و این انجام نخواهد شد، مگر آنکه هرکس، در رشته دلخواه خودش کار کند - در جایی که دوست می‌دارد، در آنجایی که استعدادش را دارد، و در حقیقت برای آن آفریده شده - تا نبوغ و استعداد او ظاهر شود. و آلا، اگر در جایی برخلاف میل و رغبت و استعداد گماشته شود، اگر استعدادی هم در باطنش باشد، ظهور نخواهد کرد. یکی از راه‌هایش نیز همین موضوع «دانشجوی بومی» است. بحمدالله مراکز دانشگاهی، امروز تقریباً در همه جا هست... اینها باید بتوانند دانشجوی خودشان را جذب کنند؛ مگر افرادی که وضع استثنایی داشته باشند، و باید منتقل و یا جابه‌جا شوند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۰۸/۱۹). این سخنان افزون‌بر توجه به استعدادیابی، به امر مهم دیگری نیز توجه دارد و آن استعدادیابی برای شکوفایی مناطق مختلف از طریق بومی‌گزینی است؛ چراکه بعد از اتمام تحصیلات، دانش‌آموختگان در مناطق بومی خود مشغول به کار می‌شوند و همین امر باعث توسعه عدالت آموزشی و تربیتی در نقاط مختلف کشور شده و توسعه و پیشرفت کشور را به دنبال دارد.

در همین زمینه مصوبه «ضوابط مربوط به گسترش بومی‌گزینی در آزمون سراسری دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی»، در جلسه ۶۲۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۸/۵/۸۷ به شرح ذیل تصویب شد: «سازمان سنجش آموزش کشور موظف است، براساس گسترش رشته‌های آموزش عالی و با هماهنگی وزارتین علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی حداقل ۶۵ درصد حجم پذیرش دانشجو در دوره‌های روزانه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی را به صورت بومی استانی انجام دهد. دانشگاه آزاد اسلامی موظف است با هماهنگی وزارتین علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی حداقل ۷۰ درصد حجم پذیرش دانشجو در کلیه رشته‌ها (اعم از پزشکی و غیرپزشکی) را به صورت بومی استانی انجام دهد».

نکته دیگر در اهمیت استعدادها از دیدگاه مقام معظم رهبری این است که ایشان معنای عدالت را در

نظر گرفتن استعدادها معرفی کرده و می‌فرمایند: «نگاه غیر عدالت‌محور این است که ما در کشور مدارس پیشرفته مجهز به بهترین تجهیزات در یک جاهایی، و مدارس محروم کپری یا شبیه کپری در یک مناطق دیگر داشته باشیم؛ معلم ممتاز برجسته برای تعدادی از مدارس، و معلمان خسته یا کم‌سواد برای تعداد دیگری از مدارس، داشته باشیم. این درست ضد نگاه عدالت‌محور است. نتیجه چه خواهد شد؟ نتیجه اینکه: جمعی از کودکان امروز ما بدون هیچ دلیلی (جز اینکه یا پول دارند، یا در یک منطقه برخوردار زندگی می‌کنند)، از عالی‌ترین تحصیلات برخوردار خواهند شد، و یک عده دیگر در سطوح بسیار پایینی خواهند ماند، پیش نخواهند رفت و استعدادهایشان رشد نخواهد کرد. البته عدالت به معنای این نیست که ما با همه استعدادها با یک شیوه برخورد کنیم؛ نه، استعدادها بالأخره مختلف است؛ نباید بگذاریم استعدادی ضایع بشود و برای پرورش استعدادها بایستی تدبیر بیندیشیم؛ در این تردیدی نیست. اما ملاک، باید استعدادها باشد، لاغیر. عدالت، این است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۲/۱۲).

با تفحص در سایت رسمی بنیاد ملی نخبگان، دو طرح مهم شناسایی شدند که یکی از آنها طرح دانش‌آموزی «شهاب» است؛ این طرح با هدف شناسایی استعدادهای دانش‌آموزان و رشد و توسعه آنها، در سال ۱۳۸۶ تصویب گردید و از سال ۱۳۹۲-۱۳۹۱ آغاز به کار کرد. طرح مهم دیگر در زمینه شناسایی استعدادهای دانشجویان، با نام طرح «شهید وزوایی» در حال اجرا است. یکی از اهداف اصلی اجرای طرح «شهاب» در مدارس، شناسایی حوزه‌های استعدادی دانش‌آموزان و هدایت آنها به نحوی است که همه آنها بتوانند در یک فرصت برابر و بدون قائل شدن امتیازات خاص مادی و تحصیلی، به استعدادها و توانایی‌های خود توجه کنند و آنها را رشد و پرورش دهند.

از مهم‌ترین اهداف اجرای طرح «شهاب»، هدایت صحیح دانش‌آموزان به سمت استعدادهای آنها، به‌کارگیری شیوه‌های نوین تدریس، و ایجاد اشتیاق برای تحصیل در دانش‌آموزان، افزایش سطح علمی دانش‌آموزان با اجرای طرح‌های میدانی، مشاوره با اولیاء دانش‌آموزان در مورد استعدادهای آنها و ارائه راهکار جهت شکوفایی استعداد دانش‌آموزان و توجه خاص به تمامی آنها، حتی دانش‌آموزانی که دارای استعداد تحصیل نباشند؛ که تمامی تلاش مجموعه برای مستعد شدن این دسته از دانش‌آموزان انجام می‌شود و هرکدام از آنها به سمت استعدادی که در آن موفق می‌شوند، هدایت خواهند شد. نمونه مهم دیگر در زمینه شناسایی استعدادها و مهارت‌آموزی و کارورزی، سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای است. با توجه به داده‌های سالنامه آماری سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای (۱۴۰۲، ص ۱)، توزیع تعداد مهارت‌آموزان در جدول (۵) آمده است.

جدول ۵ - توزیع تعداد مهارت‌آموزان به تفکیک جنس، بخش و خوشه آموزشی در سال ۱۴۰۰-۱۴۰۱

بخش دولتی						خوشه آموزشی
۱۴۰۱			۱۴۰۰			
مرد	زن	جمع	مرد	زن	جمع	
۵۴۲۸۶۴	۲۵۴۶۵۱	۷۹۹۳۷۱	۴۴۹۹۱۷	۱۸۴۷۳۸	۶۳۴۶۵۵	جمع کل
۱۲۸۲۰۴	۱۳۳۹۷۸	۲۶۲۷۶۱	۱۱۱۷۸۳	۹۵۳۵۵	۲۰۷۱۳۸	خدمات
۳۵۲۵۹۵	۲۱۷۸۵	۳۷۵۲۹۹	۲۸۷۶۶۶	۱۶۳۷۰	۳۰۴۰۳۶	صنعت
۱۳۹۲۰	۷۷۴۴۶	۸۸۳۳۲	۱۰۴۳۲	۵۵۹۷۱	۶۶۴۰۳	فرهنگ و هنر
۴۸۱۴۵	۲۴۱۴۲	۷۲۴۷۹	۴۰۰۳۶	۱۷۰۴۲	۵۷۰۷۸	کشاورزی

بخش غیردولتی						خوشه آموزشی
۱۴۰۱			۱۴۰۰			
مرد	زن	جمع	مرد	زن	جمع	
۲۹۸۴۰۵	۶۱۱۷۲۳	۹۱۰۱۲۸	۲۴۵۲۹۹	۴۵۰۳۳۴	۶۹۵۶۳۳	جمع کل
۱۴۱۷۷۳	۵۶۱۳۶۶	۷۰۳۱۳۹	۱۲۳۷۲۴	۴۱۲۵۶۶	۵۳۶۲۹۰	خدمات
۱۴۴۲۲۹	۸۵۲۸	۱۵۲۷۶۷	۱۱۲۵۳۳	۶۲۳۱	۱۱۸۷۶۴	صنعت
۳۷۴۱	۶۶۵۸	۱۰۳۹۹	۲۶۴۹	۴۷۱۹	۷۳۶۸	فرهنگ و هنر
۸۶۶۲	۳۵۱۶۱	۴۳۸۲۳	۶۳۹۳	۲۶۸۱۸	۳۳۲۱۱	کشاورزی

بنابراین، راهکار توجه به استعدادها و علایق از جمله موضوعاتی است که مورد توجه نظام آموزش و پرورش قرار دارد، اما هنوز با حد مطلوب فاصله زیادی وجود داشته و تلاش برای رسیدن به وضعیت مطلوب، کشف استعدادها و علایق دانش‌آموزان، باید با جدیت بیشتری دنبال شود.

۷. نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در این پژوهش گذشت، و مطابق با سند تحول آموزش و پرورش، تحقق کامل عدالت تربیتی منوط به تحقق همه مراتب ذیل است:

در مرتبه نخست عدالت تربیتی ناظر به تأمین اصل (وجود) تربیت است. در این مرتبه باید سازوکارها و امکانات لازم به صورت الزامی برای برخورداری همه افراد جامعه (در سنین خاص) از حق تربیت وجود داشته باشد، تا بهره‌مندی از حد نصاب قابل قبولی از این حق، به طور رایگان برای فرزندان همه آحاد جامعه تضمین شود، بدین طریق این جریان در جامعه مانع ایجاد انسداد طبقاتی گردد.

در مرتبه بعد، عدالت تربیتی ناظر به قابلیت دسترسی برابر برای همگان قرار دارد؛ یعنی باید امکانات و فرصت‌های تربیتی در حد نصاب ضروری و مطلوب برای همگان قابل دسترسی برابر باشد، و تبعیض‌های

قومی، نژادی، جنسی/ جنسیتی و طبقاتی در زمینه حق بر تربیت برطرف شود.

در مرتبه بالاتر، عدالت تربیتی ناظر به فراهم آوردن کیفیت مطلوب و قابل قبول در ارائه خدمات تربیتی (از جمله بهداشت و سلامتی محیط یادگیری، وسایل و امکانات آموزشی مناسب و معلمان با صلاحیت) است.

مرتبه دیگر عدالت تربیتی نیز انطباق جریان تربیت با خصوصیات فردی و مشترک متریبان است. در این مرتبه باید تربیت با نیازهای ویژه آحاد اجتماع همخوانی داشته باشد و گروه‌های مختلف جامعه را تحت پوشش قرار دهد.

یکی دیگر از مراتب عدالت تربیتی، وجود اعتدال و توازن در جریان تربیت است. باید به رشد همه جنبه‌های وجود آدمی به صورت هماهنگ و متوازن توجه شود و در پرداختن به برخی از جنبه‌های وجودی متریبی، افراط و تفریط صورت نگیرد. به عبارت دیگر، در اقدامات تربیتی ناظر به زمینه‌سازی برای توسعه و تکوین هویت متریبان، باید تمامی ابعاد وجودی آنان را به شکل متوازن و متعادل در نظر گرفت (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۵۰-۲۵۲).

به طور کلی شاخصه‌های تحقق عدالت آموزشی و تربیتی از دیدگاه مقام معظم رهبری که از توصیف و تحلیل مجموعه سخنان ایشان به دست می‌آید، با مراتب عدالت آموزشی در سند تحول آموزش و پرورش برابری کرده و شاخصه‌های به دست آمده از سخنان ایشان شامل ۴ مضمون فراگیر و ۲۲ مضمون پایه است. مضامین فراگیر به دست آمده در این پژوهش عبارتند از: در دسترس بودن فرصت‌های آموزشی برای همگان، افزایش امکانات آموزشی، توجه به استعدادها و علایق و رفع تبعیض جنسیتی.

آنچه در این میان قابل توجه است، اشراف کامل مقام معظم رهبری به شرایط آموزشی کشور می‌باشد؛ زیرا با مطالعه سخنان ایشان کاملاً سیر پیشرفت کشور در زمینه برقراری عدالت آموزشی و تربیتی مشاهده می‌شود. بنابراین، چنانچه بخواهیم ارزیابی از عدالت نظام آموزشی کشور بر طبق سخنان مقام معظم رهبری و سند تحول بنیادین داشته باشیم، باید گفت کشور در سه راهکار در دسترس بودن فرصت‌های آموزشی برای همگان، افزایش امکانات آموزشی، و رفع تبعیض جنسیتی عدالت آموزشی و تربیتی در وضعیت مطلوبی قرار دارد، اما در بخش توجه به استعدادها و علایق که دو مرتبه آخر عدالت تربیتی در سند تحول می‌باشد، همچنان با وضعیت مطلوب فاصله وجود دارد و اعتدال و توازن در رشد همه جنبه‌های وجود آدمی نیازمند برنامه‌ریزی‌های عمیق‌تر بوده و توجه ویژه مسئولان آموزش و پرورش را می‌طلبد.

— منابع —

قرآن کریم.

- آمارفکت (۱۴۰۲). کمبود معلم در همه مقاطع آموزش و پرورش. قابل دسترس در:
<https://amarfact.com/analysis/lack-of-teachers>
- اسلامی هرنندی، فاطمه؛ کریمی، فریبا؛ نادى، محمدعلی (۱۳۹۸). شناسایی مولفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران. پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۱۳(۴۷)، ص ۷۵-۵۵.
- ایرنا (۱۴۰۰). تعداد مدارس و تراکم جمعیتی کلاس‌های درس. قابل دسترس در:
irna.ir/xjFZc6
- پیروزراهی، زینب (۱۴۰۰). فقر آموزشی در ایران. تهران: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۵/۰۱). بیانات در دیدار با شاعران. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23231>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۷/۱۲/۰۴). بیانات در جلسه پرسش و پاسخ مدیران مسئول و سردبیران نشریات دانشجویی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7571>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲/۰۵/۰۷). بیانات در جمع مردم هشتگرد. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=29450>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۰۶/۰۸). بیانات در دیدار رئیس جمهور و هیأت وزیران. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2809>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۸/۰۸). بیانات در دیدار کارگزاران نظام. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3318>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۲/۰۹). بیانات در دیدار جمعی از معلمان و کارگران. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2611>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸/۱۱/۰۹). بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2259>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۰۹/۱۰). بیانات در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10664>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۱۱/۱۰). بیانات در دیدار مسئولان سازمان صداوسیما. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7227>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۰۶/۱۱). بیانات در ارتباط تصویری با رؤسا و مدیران آموزش و پرورش. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46388>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۲/۱۲). بیانات در دیدار معلمان سراسر کشور. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3339>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۰۲/۱۲). بیانات در دیدار معلمان استان فارس. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3428>

خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۲/۰۲/۱۲). *بیانات در دیدار با معلمان*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=52723>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷). *بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی*. دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۱/۱۱/۱۵). *بیانات در دیدار مسئولان سازمان صداوسیما*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7227>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۰۲/۱۹). *بیانات در دانشگاه فرهنگیان*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39542>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۸/۱۹). *بیانات در دیدار مسئولان وزارت فرهنگ و آموزش عالی*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17184>

خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۱۱/۱۹). *بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش*. قابل دسترس

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49572>

در:

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۸/۲۰). *بیانات در دیدار مردم شهروند*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3366>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۰۲/۲۵). *بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3383>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۰۹/۲۵). *بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3040>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۰۲/۲۷). *بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12496>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۰۶/۲۸). *بیانات در جمع زنان شهر ارومیه*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2812>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۰۶/۲۹). *خطبه‌های نماز جمعه تهران*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3813>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳/۰۱/۳۰). *بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26155>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۰۷/۳۰). *بیانات در دیدار جمعی از زنان*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2859>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۵/۳۱). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام و سفرای کشورهای اسلامی در سالروز عید مبعث*. قابل

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3348>

دسترس در:

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۰۶/۳۱). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3250>

دانشگاه تربیت مدرس، جهش علمی ایران پس از انقلاب (۱۴۰۱/۷/۱۹). قابل دسترس در:

<https://stu.modares.ac.ir/news/news-list/news-content?newsview=18135>

دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). *بررسی وضعیت سواد و تحصیل جمعیت ۶ ساله و بیشتر*

براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۹۵-۱۳۶۵. تهران: مرکز آمار ایران، دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی.

ذوعلم، علی (۱۴۰۱). جهاد تبیین مقدمه‌ای برای اصلاح، تحول و مطالبه. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=49982>

رضوانی، امین؛ پریش، فریدون؛ کاظمی، شبنم (۱۳۹۹). شناسایی عوامل ایجاد عدالت آموزشی در محیط‌های یاددهی-یادگیری و موانع گسترش آن (ارائه یک چارچوب در آموزش و پرورش). پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۵(۵۳)، ص ۲۵-۳۸.

سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور (۱۴۰۲). سالنامه آماری سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور سال ۱۴۰۱. تهران: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.

شمس مفرجه، سیدکاظم؛ ایروانی، شهین؛ شرفی جم، محمدرضا؛ یاری‌قلی، بهبود (۱۳۹۷). تحلیل مفهوم، مبانی، اهداف و اصول عدالت تربیتی از منظر شهید مطهری. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۴(۲۶)، ص ۵-۲۸.

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

صالحی، بهروز (۱۴۰۱). تبیین مولفه‌های مبارزه با فساد و برقراری عدالت با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب. گفت‌وگوهای سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۲)، ص ۶۸-۸۹.

صحبتلو، علی؛ غفاری، ابوالفضل (۱۴۰۰). بررسی عدالت تربیتی در نظام آموزشی کشور با استفاده از نظریه عدالت راولز. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ۱(۲۵)، ص ۵۷-۷۶.

صفارحیدری، حجت؛ حسین‌نژاد، رزا (۱۳۹۳). رویکردهای عدالت آموزشی (نگاهی به جایگاه عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران). پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ۴(۱)، ص ۷۲-۴۹.

طاهری، زهره؛ بابائی‌فر، زینب (۱۴۰۰). عدالت آموزشی و تحقق آن در فضای مجازی. در: سمنان، سیزدهمین همایش ملی آموزش.

موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی (۱۴۰۰). آمار آموزش عالی ایران در یک نگاه (۱۳۹۹-۱۴۰۰). تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری اطلاعات.

وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۰). مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. تهران: وزارت آموزش و پرورش.

وزارت آموزش و پرورش (۱۴۰۰). سالنامه آماری وزارت آموزش و پرورش ۱۳۹۹-۱۴۰۰. تهران: وزارت آموزش و پرورش.

یوسفی خرایم، محمد (۱۳۹۷). پیشران‌های تحقق عدالت اجتماعی به عنوان یکی از محورهای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران. مدیریت راهبردی و آینده‌پژوهی، ۱(۲)، ص ۲۹۳-۳۱۳.